

När karlstadsborna köpte luftvärnskanoner.

”Låt oss nu ta krafttag allesammans. Låt oss slå bort de missmodets och håglöshetens tankar som stundom komma fram. Det är sannerligen inte på sin plats i en tid, då det gäller att visa livsvilja och handlingskraft, om vi skola kunna medverka till hävdandet av oförytterliga värden, som innefattas i fäderneslandets frihet och oberoende. Låt oss visa att vi kunna om vi vilja här i Karlstad”.

Orden är borgmästare Gunnar Lindskogs och platsen är Stora Torget i Karlstad söndagen 31 mars 1940. Stående på lavetten av en luftvärnskanon och omgiven av hundratals karlstadsbor invigde borgmästaren ”luftvärnsveckan” till tonerna av Värmlands regementes musikkår.

I samband med krigsutbrottet i september 1939 införde regeringen förstärkt försvarsberedskap. Under hela 1930-talet hade man befarat att i ett framtida krig kunde även det civila samhället drabbas av bombanfall från luften. I 1930 års försvarskommitté talades det om ett civilt luftskydd som ett komplement till det militära luftvärdet. Redan i mars 1937 kom en proposition från regeringen som anslöt sig till kommitténs förslag. Snabbheten i beslutsprocessen berodde förmodligen på att man såg resultaten av de förödande flyganfallen mot befolkningscentra i Kina, Abessinien och Spanien. Från den 1 juli 1937 fanns ett luftskydd i Sverige, även om det till att börja med bara fanns på papperet. Den nya myndigheten, luftförsvarsinspektionen, kom att tillhöra socialdepartementet och dess förste chef blev Gustav Möller. Regionalt byggde man på länsstyrelserna där en försvarsassistent svarade för verksamheten och under honom, kommunalt, var det normalt polischeferna som var luftskyddschefer.

Redan i januari 1937 hade det tagits initiativ av överståthållare Torsten Nothin, som ordförande i Föreningen för Stockholms fasta försvar, att sammankalla rikets landshövdingar för att diskutera det civila luftskyddet. Sammanträdet resulterade i att man beslöt att bilda ett riksluftskyddsförbund. Redan första året bildades 21 länsförbund och i slutet av 1937 fanns 145 lokala föreningar. I Karlstad tog borgmästare Erik Lundblad initiativet att bilda Karlstads luftskyddsförening den 14 februari 1938. Syftet med föreningen var att ”bland medborgarna i Karlstad väcka och vidmakthålla förståelse för det civila luftskyddets nödvändigheter och krav samt verka för upplysning, undervisning och utbildning i första hand av den aktiva luftskyddspersonalen”.

I samband med att hemskyddsorganisationen ordnats under 1939 kom utbildningsverksamheten igång. I juni samma år anordnade luftskyddsförbundet kurs där bl. a. kriminalkonstapel C. G. Åslund och folkskollärare Karl Lundgren utbildades till 1:e instruktörer. Parallellt med utbildningsverksamhet hölls informationsmöten under året, där inbjudna talare avhandlade ämnen som "Civilbefolkningen och luftskyddet" och "Mörkläggning vid luftskyddstillstånd".

I november 1939 utbröt finska vinterkriget och därmed hade kriget flyttats närmare våra egna gränser. Den sovjetiska bombningen av civila mål i Finland gjorde människor här hemma oroliga för vad som kunde komma. Funderingar på att ta initiativ till ett mer ”aktivt” luftskydd började diskuteras i Karlstads luftskyddsförening. Statsmakterna var medvetna om svagheterna i luftskyddet och staten erbjöd sig därför att ta emot gåvor av luftvärnsmateriel enligt Kungl. brev den 8 april 1938. Staten utfäste sig i brevet att använda den skänkta materielen för försvaret av den ort som givaren särskilt angav. Kommunerna kunde nu inte själva skjuta till pengar för inköp av luftvärn. Detta måste ordnas på privat initiativ, genom insamlingar, där sedan det insamlade beloppet/materielen skänktes till Kungl. Maj:t, som hade att besluta om gåvan kunde tas emot. Meningen var att den skänkta materielen skulle användas till försvar av den ort där pengarna insamlats. Därmed hade det första steget tagits mot ett s.k. gåvoluftvärn eller hemortsluftvärn.

Redan före årsmötet den 17 mars 1940 hade luftskyddsföreningen vidtagit förberedelser för en utvidgning av verksamheten till att omfatta även insamling av medel för anskaffande av luftvärnsmateriel. I spetsen för insamlingsarbetet gick föreningens nye ordförande borgmästare Gunnar Lindskog. Som första bidrag skänkte Karlstadsortens mejeriförening 500 kr. Vidare bidrog Wermlandsbanken med 5 000 kr, Zieglers kol & koks 10 000 kr, sjuksköterskor på lasarettet 200 kr och lärarinnor på flickskolan med 1 190 kr. Direktör Wilhelm Welin skrev till borgmästaren: "Vill med detta meddela, att jag för egen del lämnar kr 1 000 och för Ekelöf & Svensson AB kr 500 till luftvärnet. Hoppas på ett gott resultat av insamlingen. Med tack för ditt osjälviska arbete för stadens bästa". Resultatet lät inte vänta på sig. Redan i början av april hade 45 000 kr samlats in och vid årets slut hade insamlingen totalt uppgått till 213 000 kr.

Det huvudsakliga propagandaarbetet för insamlingen skedde under den s.k. "luftvärnsveckan" den 31 mars – 7 april 1940. Mottot för veckan var "Värna din stad" som syntes tryckt på affischer runt om i staden. Den inledande dagens höjdpunkt var en demonstration av en 40 mm luftvärnskanon m/1936 på Stora Torget. I rådhusalen invigdes en utställning som skulle åskådliggöra luftskyddets och luftvärnets materiel, organisation och arbetssätt. Bland huvudattraktionerna som lockade besökare fanns bilder som visade krigets förstörelse i Spanien och Finland samt granatsplitter från finska vinterkriget. Under veckan hölls föreläsningar och filmvisningar, där bl. a. kapten Bertil Janssen från Bofors deltog och talade om det moderna luftvärnet. Veckans höjdpunkt var soarén på Karlstads teater, torsdag kväll, där intäkterna gick till luftvärnet. En del av kvällens begivenheter var valda stycken ur Anils nyårsrevy från 1940. Kvällens uppträdande kantades också av allvarsord när landshövding Vennerström höll ett anförande där han uppmanade publiken att ge ett bidrag till luftvärnsinsamlingen. Under fredagen uppmanades karlstadsborna att skänka en del av sin dagsförtjänst till luftvärnet. På lördagen upptogs "bropengar" vid stadens samtliga broar samtidigt som affärerna i Karlstad lämnade 10 % på sin försäljning. Dagen avslutades med luftvärnsbal på hotellen i staden. Söndagens avslutning på "luftvärnsveckan" innehöll allmän försvarspropaganda av olika slag. I den flödande vårsolen fylldes nästan hela Stora Torget med intresserad publik efter att flyglarmscirenen ljudit. Luftvärnskanonen demonstrerades av en ingenjör från Bofors vapenfabrik och personal från regementet visade upp olika infanterivapen.

I mitten av april 1940 hade tillräckligt med medel inkommit för att föreningen skulle kunna göra den första beställningen av kanoner från Bofors. Den 17 april beställdes två 40 mm luftvärnskanoner m/1936 och samma antal av 20 mm luftvärnskanoner m/1940. Kostnaderna för en 40 mm tropp om två pjäser var i februari 1940 132 000 kr för pjäserna och 28 000 kr för eldledningsinstrumenten. Priset på en 20 mm tropp om två pjäser låg på omkring 45 000 kr. Leveranstiden för båda pjäserna beräknades till omkring ett år.

Med stöd av erfarenheter från Finland ansåg man att en ort försvarad av 40 mm pjäser hade ett förhållandevis gott försvar mot anfall på höjder under 3000 meter. Erfarenheterna sa också att anfall som utfördes på höjder över 3000 meter, hade svårt att räkna med träff mot mål som på förhand var bestämda. Vad som ytterligare talade för ett 40 mm luftvärn, var att enligt statistiken så låg ett sammanhängande molntäcke i Sverige på 2000 meter eller lägre i genomsnitt 250 dagar om året. Visserligen framhöll myndigheterna att ett fullständigt ortsförsvar borde rymma även 75 mm luftvärnskanoner. Men endast i undantagsfall hade anskaffning av 75 mm materiel för gåvomedel förordats. Dels var kostnaderna förhållandevis höga, dels var det inte önskvärt att sådan materiel genom gåvobrev blev bunden till en viss ort.

I augusti 1941 fick Karlstads luftskyddsförening meddelande från Bofors att leveransen av kanoner blivit kraftigt försenad. Man beräknade att pjäserna inte kunde levereras förrän tidigast i mars 1942. Det hävdades att förseningen berodde på att företagets arbetskraften

helt disponerades av svenska försvarsmakten. Redan i november 1940 hade gåvomedel i hela landet ställts till förfogande till ett värde av 32 miljoner kronor. Av sammanlagt 269 st. 40 mm pjäser beställda i november 1940, hade 256 st. levererats intill september 1942. Leveranserna av pjäsmaterielen kom i regel att ske cirka två år efter beställning. I början av juni 1942 anlände den första leveransen till luftskyddsföreningen i Karlstad, innehållande två 40 mm pjäser. I mitten av oktober inkom den andra leveransen med de två 20 mm pjäserna. När luftvärnsmaterielen väl anlänt till Karlstad var det de militära myndigheternas sak att ta hand om utbildning av personal som skulle bemanna pjäserna. Hemortsluftvärnet bemannades i regel av personal ur landstormen som gick under beteckningen lokalförsvarsförband. I god tid innan förbandet sattes upp utfördes rekognoseringar för pjäsernas uppställningsplatser. Den första grupperingsplatsen för de två 40 mm pjäserna inrättades på Bergholmen, söder om Kanikenäset och yttre hamn. Efter en tid visade nya rekognoseringar, utförda av V. militärbefälsstaben, att platsen var olämplig för att skydda stadens viktiga anläggningar såsom gas- och elverk, ångcentral, hamn och järnvägsstation. I juli 1943 föreslogs i stället att två torn av betong skulle uppföras för gåvopjäserna i parken Vasalunden på Herrhagen. Motiveringen till detta var att ”det torde ligga i stadens intresse att dessa pjäsers verkningsförmåga rationellt utnyttjades”. Förslaget diskuterades i drätselkammaren, som beslutade att upplåta området i Vasalunden på tillsvidare fem år räknat från 1 januari 1944. Under det näst sista krigsåret uppfördes så de två tornen av betong i Vasalunden på Herrhagen. Här placerades slutligen de båda luftvärnskanonerna, betalda och skänkta av karlstadsborna, för att verka i försvaret av hemorten. Insamlingen av medel till hemortsluftvärnet under andra världskriget var ett av många exempel på svenska folkets beslutsamhet att visa sin försvarsvilja.

Olle Nilsson
Värmlandsarkiv.

Källor:

Karlstads kommunarkiv.
Karlstads luftskyddsförening. A I:1.